

**ПРИЛОЖЕНИЕ НА СИСТЕМНИЯ ПОДХОД ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕТО
НА КАТЕГОРИЯТА “УСЛОВИЕ”**

Иво Стамболийски

Спектърът от значения на категорията „условие”, както в системата от знания, така и във всекидневната практическа дейност, е изключително многопланов: среда, съвкупност от фактори, обстоятелства, предпоставки, фон, съществени и несъществени причини – това е само частично изброяване на понятията, които се употребяват за означаване на условията.

Най-често смисловото съдържание на категорията “условие” се задава от теорията за причинността, в рамките на която в продължение на дълъг исторически период е бил разработван проблемът за обусловеността, изпълняващ своего рода “служебна роля” в структурата на причинното описание, а причинността като съществен, произвеждащ фактор се определя с помощта на понятието “необходимо и достатъчно условие”. Недостатъчните и излишните условия не се вземат под внимание или се отнасят към несъществените причини.¹ В резултат на такъв подход неопределено остава както самото понятие за причинност, понеже то се определя чрез неопределимото понятие „условие”, така и категорията “условие”, тъй като тя изобщо се употребява в некатегориално значение, като служебен термин.

Естествено, че и обратният процес на определяне на условията чрез категорията „причинност” също така не изключва затруднения, защото условията в своето собствено значение придобиват функция на несъществени причини или на просто изразяване на зависимост на едни събития от други.² В крайна сметка се получава, че когато условията се проявяват като пораждащ фактор и изпълняват функция на причинност (което само по себе си не е изключено), те по същество губят своята самостоятелна роля, така да се каже, превръщат се в причина. В собственото си значение, без да бъдат съотнесени с процеса на пораждане, те изпълняват подчинена, служебна роля.

Неудовлетвореността от подобен подход предизвиква необходимост от разработване на други пътища при изследването на разглеждания проблем,

The system approach is applied in the article in order to define the category ‘condition’, which is distinguished from such notions as ‘environment’, ‘background’, ‘circumstance’ and others.

един от които е концепцията на факторния подход, съгласно която категорията „условие” се определя като съвкупност от фактори, осигуряващи протичането на едни или други процеси, в това число и причинни. Такова определение на категорията „условие” намираме у някои автори³.

Този подход позволява да бъде представена категорията „условие” като относително самостоятелен спрямо причинността вид зависимост. Но и тук остава неопределено самото разбиране на категорията „условие”, тъй като остава произволен изборът на тази съвкупност от фактори, които биха ограничили количествено и качествено това, което наричаме условие за някакво събитие. Не е случайно, че именно методологията на многофакторност доведе ред изследователи до концепцията за кондиционализма, която беше особено разпространена през 20-те – 30-те години на XX век и получи критика от различни позиции: марксистки⁴, а също така и от страна на представителите на немарксистките направления, в частност от страна на позитивизма. Така Ф. Франк, критикувайки идеята за многофакторност, отбелязва, че последната не е в състояние да определи решаващите условия за настъпване на едно или друго събитие. Даже оценявайки такова локално практическо събитие, каквото е една автомобилна катастрофа, Ф. Франк твърди, че по същество е невъзможно да се отдели определено условие, което би позволило да се посочи решаващата причина за това събитие: дали то е обусловено от факторите на атмосферните условия, от състоянието на водача, от невниманието на пешеходеца, от неизправност в колата, или от още някакъв друг фактор⁵. От позициите на избра-

¹ Вж. Кребер, Г. Категория условия и соотношение ее с категорией причины. – Философские науки, 1961, № 3, с. 106 – 116.

² Пак там, с. 109; вж. също Философски речник на всекидневния език. С., 2007, с.128.

³ Фервори, М. Вопрос о границах познания. – СПб, 1909.

⁴ Петленко, В. П., Царегородцев, Г. И. Философия медицины. Киев, 1979; Ерохин, В. И. Гносеологические аспекты проблемы причинности в медицине. М., 1981.

⁵ Вж. Франк, Ф. Философия науки. М., 1960, с. 398.

ния методологически подход Ф. Франк не може да разреши този проблем.

Многофакторността има поне два аспекта: специалнонаучен и философски. В съответствие с това различие трябва да се определя и методът на изследване. В съвременната математика методите на многофакторния анализ имат широка сфера на приложение и ясно се определят решаващите фактори.

В социално-философски план концепцията за многофакторност безусловно е методологически несъстоятелна, тъй като по същество се сваля въпросът за конкретната обусловеност на процесите. Проблемът се поставя абстрактно и на езика на многофакторността не може да бъде дадено строго определение на универсалните философски категории и в частност на категорията „условие“.

Съществува още един подход към определението на категорията „условие“, заслужаващ според нас специално внимание. В работата на Г. А. Свечников „Категорията „причинност“ във физиката“ условието се определя като „...свкупност от връзки, необходими и достатъчни, за да протече явлението“⁶, като „...свкупност от взаимодействия, съставляващи своеобразен фон за разгръщането и реализацията на едни или други събития“⁷. Даденото определение според нас, макар и да включва малко неясния термин „фон“, все пак представлява опит да се ограничи броят на факторите и връзките, определящи условията за съществуване на конкретните явления. Но даже и в този оптимален вариант става напълно очевидно, че традиционният подход е недостатъчен за разкриване на особеностите на категорията „условие“, понеже понятието „свкупност от фактори“ и критериите за техния подбор остават неопределени.

Изход от създалата се ситуация е възможен на базата на прилагане на системния подход, който позволява по-ясно да се установи кръгът от явления, изпълняващи функцията на условия. За тази цел е необходимо да се установят основните изисквания на дадения подход, да бъдат приложени те при изучаване на спецификата на категорията „условие“, на нейните отличителни параметри.

В литературата по системни изследвания са отбелязани ред изходни принципи, необходими за системното изучаване на обекта⁸. Към тях се отнася преди всичко **принципът за цялостност**. Да разгледаме това по-подробно.

Когато категорията „условие“ се характеризира на ниво всекидневно представяне или нагледно описание на някакво събитие, то достатъчно е да изброим непосредствено наблюдаваните фактори, които осигуряват съществуването, функционирането или изменението на дадено събитие. Но когато става дума за познаване на поведението на цялата система от обекти с достатъчно висока степен на точност, при това тази система от обекти може да се окаже разнокачествена, то позоваването на свкупност от фактори се оказва недостатъчно. Например, когато се решава задача за космически полет, необходимо е да се познава определена фиксирана свкупност от фактори с качествен и количествен характер, които осигуряват успешното решаване на задачата.

Често в качеството на критерий за такова решение се прилага принципът на разграничаване на всички фактори на два вида: фактори, които по някакъв начин въздействат върху изучавания обект, и фактори, неоказващи такова въздействие. В частност, от такива позиции някои автори дават определение на понятието „среда“, доста близко до това, което ние наричаме категорията „условие“⁹. Така С. Попов в книгата „Съзнание и социална среда“ определя средата като свкупност от всички условия, които заобикалят обекта и непосредствено или косвено му въздействат. Тези фактори, които не въздействат на обекта, не се отнасят към понятието „среда“¹⁰. Подобно разграничаване е справедливо, но при това разграничаване се оказва доста трудно да се установят факторите, които въздействат, и тези, които не въздействат. С други думи, ние няма да напреднем в идеята за изключване на многофакторността и няма да направим изследването по-определено и да излезем от този омагьосан кръг.

От гледна точка на системния подход от множеството фактори, заобикалящи обекта и въздействащи върху него, към числото на условията трябва да отнесем само тези, които образуват някаква цялост¹¹, на основата на която функционира едно или друго събитие. С други думи, това не е обикновена свкупност от въздействащи фактори, а цялостна свкупност, където дадените фактори въздействат не автономно, не хаотично, не сами по себе си, а в определен ред, координирано, намирайки се в състояние на определена връзка. Така условията за съществуване на човешкото общество, представени чрез система от три взаимно свързани фактора: от природен, биосоциален и социален порядък, характеризират целостта, от която е невъз-

⁶ Вж. Свечников, Г. А. Категория причинности в физике. М., 1960, с. 30.

⁷ Пак там, с. 31.

⁸ Вж. Бергаланфи, Л. Общая теория систем. Критический обзор. – В кн.: Исследования по общей теории систем. М., 1969, с. 33 – 39; Уемов, А. И. Системный подход и общая теория систем. М., 1978, с. 23–37.

⁹ Вж. Попов, С. Съзнание и социална среда. С., 1973, с. 26.

¹⁰ Вж. Блауберг, И. В., Садовский, В. Н., Юдин, Э. Г. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. М., 1969, с. 21 – 23.

¹¹ Пак там.

можно да бъде изключен нито един от трите елемента. При това всеки елемент от тази цялост изпълнява специална, свойствена само на него функция: природната среда (географските условия) се проявява в качеството на необходими, естествени условия за съществуване на човечеството; биосоциалният фактор – непрекъснатото възпроизвеждане на народонаселението – е също така необходимо условие за съществуване на човешкия род; социалният фактор – производството и възпроизводството на материални блага – е главно и необходимо условие за съществуването на човешкото общество като социална система.

Всеки от изброените фактори е необходим, но недостатъчен за осигуряване на съществуване на обществената организация, и само в единство, във взаимовръзка, съставлява цялостта, тези три елемента отговарят на изискванията за необходимост и достатъчност.

Втори принцип на системния подход е изискването за **свързаност** на елементите на определена цялостна система. Тази съвкупност от фактори, която съставлява системата „условие“, е взаимно свързана не само с обекта, който тя обуславя: преди всичко взаимно свързани се оказват и самите фактори, образуващи тази съвкупност. Така, когато изясняваме условията за съществуване на някакъв вид растения или животни, ние не просто изброяваме всички природни параметри: климатични условия, ландшафт, непосредственото обкръжение на други растителни или животински организми, а разглеждаме всички тези компоненти като взаимно координирани помежду си, т.е. като цялостна система.

В сферата на биологичното познание са изработени специални понятия, съобразени с връзката между всички фактори, въздействащи върху организма: популация, биоценоза, биосфера. Така понятието „популация“ обхваща съвкупността на определени видове растения, животни, различни типове организация и строеж, които в своята взаимовръзка взаимно си създават основания за съществуване. В по-широк план съвкупността на такива популации образува екологичен комплекс, в който съществуването на някакъв вид се осигурява чрез система от тясно взаимно свързани фактори от физичен, химичен и биологичен характер.

Съвкупността от връзки, съединяваща факторите в цялостна система, характеризира **структурата** на условието. Това е третият принцип на системния подход, изискващ разкриване структурата на изучаваната система. Тъй като в съвременната изследователска литература понятието „структура“ се разглежда и определя нееднозначно, ще ни се наложи от многобройните определения да изберем образец, близък до това определение, което

се приема в системните изследвания. Такова може да бъде определението, характеризиращо структурата като „определен от устойчиви връзки ред в системата, а понякога и посоката на този ред“¹². Освен това структурата трябва да бъде разглеждана в два аспекта: хоризонтален и вертикален. Хоризонталният аспект характеризира структурните връзки с линеен характер на качествено еднородни елементи от типа „хищник – жертва“. Вертикалният аспект на структурата изразява нелинейна връзка между елементите: отношения между нивата на качествено разнородни елементи.

С оглед на характеристиката на онтологичния аспект на категорията „условие“ даденото разграничение на структурност по вертикал и хоризонтал има изключително важно значение за познанието и практиката. По същество само една силно идеализирана система може да бъде представена чрез еднородна съвкупност от условия с линеен характер, а в реалната действителност условията се характеризират с многоструктурност, нелинейност, йерархичност и за адекватното опознаване на едни или други процеси, за предсказване на посоката на тяхното изменение и характера на тяхното действие е необходимо тази многоструктурност да бъде изследвана по-дълбоко и по-точно. А това означава, че условията за съществуване и функциониране на обекта трябва да бъдат представени под формата на система от взаимно свързани разнокачествени елементи.

В този смисъл категорията „условие“ като отражение на обективната обусловеност на съществуването на материалните и духовните процеси изразява цялостната система от взаимно свързани фактори, които: а) са обединени в определена цялост; б) са структурно свързани, подредени по вертикал и хоризонтал, представяйки определено единство на различните нива на организацията.

Последният момент изисква допълнително разяснение. Устойчивата и подредена връзка на елементите в системата представлява **закон**. А. И. Уемов нарича законите системообразуващи отношения¹³, а други автори – системообразуващи фактори¹⁴, които се делят на два вида: 1) свойства, изразяващи същността на системата и 2) определен вид връзки – „конституция, устройство“, осигуряващи съществуването и функционирането на свойствата.

¹² Блауберг, И. В., Садовский, В. Н., Юдин, Э. Г. Системный подход: предпосылки... Цит. соч., с. 22; вж. също Хасанов, М. Х. Структура и функции в системе категорий материалистической диалектики. Ташкент, 1981, с. 118 – 128.

¹³ Уемов, А. И. Системный подход и общая теория систем. М., 1978, с. 126 – 128.

¹⁴ Блауберг, И. В., Садовский, В. Н., Юдин, Э. Г. Системный подход: предпосылки... Цит. соч., с. 21 – 22.

Тези два фактора заедно съставляват именно структурно-функционалния блок на системата „условие”. Оттук следва изключително важният извод за характеристиката на изучаваната от нас категория. Факторите, обединени в качеството на условие, са свързани не хаотично, а законосъобразно. При това особеност на дадената закономерна връзка е, че нейната насоченост е към обекта-система, за която той се явява условие. Същността на системообразуващото отношение на системата „условие” е именно в това, че то е насочено към осигуряване на съществуването или функционирането на обуславяния обект или процес. Оттук следват ред изводи, засягащи критерия на отбор на фактори, включвани в системата „условие”. В частност, от всички многобройни фактори, въздействащи върху обекта, в системата „условие” влизат само тези, които се намират не просто във взаимна връзка, но и са подредени по такъв начин, че образуват определена цялост, насочена към осигуряване на съществуването и функционирането на обуславяния обект. В това именно е и същността на системообразуващото отношение, осигуряващо отбелязания по-горе набор от фактори.

В зависимост от степента на сложност на системата „условие” и обуславяния процес насочеността може да има различни видове, които в контекста на системния подход извеждат към управлението като начин на връзка на йерархични системи с много нива, осигуряващи нормалното функциониране на обуславяния обект. В тези случаи, когато условието е сложна организирана система, то осигурява не само направлението на изменението и съществуването на обуславяния обект, но изпълнява също така функция на управление на процеса.

На основа на казаното може да се формулира обобщаващо определение на категорията „условие” **като цялостна система от структурно свързани фактори, въздействащи върху съществуването, функционирането и изменението на определени явления и процеси.** Това определение запазва сила и в случай, когато условията изключват съществуването на разглеждания обект, тъй като изключването на едни системи означава създаване на благоприятни обстоятелства за други. Специфичният характер на категорията „условие” става особено очевиден при изследването на дихотомията „условие – обусловено”. В рамките на причинната теория тази дихотомия се свежда до отношението „причина – следствие” в случаите, когато причината се разглежда в качеството на достатъчно и необходимо условие¹⁵. От гледна точка на концепцията за обусловеност подобно съвпадение може да има само по отношение на отделни елементи, на отделни конкретни форми на обусловеност. А като цяло системата на отношението „условие – обусловено”

изглежда по-многопланова и йерархична. Тъй като условието – това е система от фактори, осигуряващи съществуването и направлението на изменение на обектите и процесите, то към числото на последните се отнася не само следствието, но и причината, т.е. цялостното звено на причинно-следствената връзка, където и причината, и следствието представят обусловеното. В този смисъл, ако говорим за причината като за достатъчно и необходимо условие, то дадената функция може да се изпълнява от условието по отношение на причинно-следствената връзка, но с тази разлика, че тук е друг времевият ред на събитията.

Тази схема на взаимовръзка между условие и обусловено с причинно-следствено отношение може да се потвърди и чрез фундаментални примери от биологическите и физическите науки. Така в биоценологията, изучаваща закономерностите на съществуване и изменение на биоценозите, се смята, че съставът на общностите (биоценозите) зависи предимно от два фактора – от средата и от взаимоотношението между организмите на общността, които могат да се проявяват като междувидови и вътрешновидови. Последните именно и определят (причинно детерминират) стратегията на всеки вид общност, т.е. непрекъснатото възпроизвеждане в максимални размери. Средата и междувидовите връзки на биоценозата регулират тази стратегия, ускорявайки или забавяйки развитието на едни или други видове общности¹⁶, и според своята значимост образуват необходимите условия за развитие и функциониране на видовете. Обусловена тук е цялата верига от причинно-следствени връзки, лежащи в основата на саморазвитието на вида.

Можем да увеличим броя на приведените примери, но същността на въпроса е не само в тях, тя е и в това, че когато едно или друго понятие се включва в структурата на научното познание, то даже при наличието на сходство, синонимичност с друго понятие трябва да изпълнява специфичната си функция, отразявайки определени черти на тази реалност, на базата на която то е възникнало.

Категорията „условие” се отличава от категорията „причинност” и по своята структура. Известно е, че структурата на причината и структурата на следствието са сходни, тъй като процесът на причиняване се осъществява като предаване на структура от причината към следствието. Тази фундаментална закономерност на причинно-следствената връзка изразява приемствеността на генетичната линия на развитие. Както отбелязва И. В. Кузнецов, „...структурата на причината се възпроизвежда в структурата на следствието с точност до изоморфизъм”¹⁷. А условието по своята природа е много-

¹⁵ Вж. Кребер, Г. Категория условия... Цит. соч., с. 111 – 112.

¹⁶ Вж. Турпаева, Е. П. Опыт системного изучения сообщества животных. – В кн.: Системные исследования. М., 1982, с. 367 – 368.

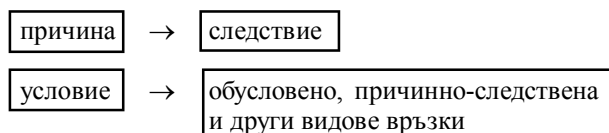
¹⁷ Вж. Кузнецов, И. В. Категория причинности и ее ознательное значение. – В кн.: Теория познания и современная наука. М., 1967, с. 17.

структурно, в него могат да бъдат включвани фактори от различни сфери на действителността. Така в приведените по-горе пример с биоценозите се казваше, че тяхното развитие е обусловено от средата, в която влизат най-различни компоненти от физически, химически и биологически характер, докато „обусловеното” – общността от растения или животни – е многоструктурно. В този смисъл, ако въз основа на следствието може да се съди за действащата причина, то по „обусловеното” не винаги може да се каже нещо за условията.

Връзката на условие и обусловено се реализира не във вид на изоморфизъм, а в по-сложни и разнообразни форми. Различна е и времевата структура на дадените категории. Причинно-следствената връзка представлява такъв времеви ред, в който се реализира единството на времевата последователност и едновременност, при това образуването на следствието се извършва в по-късен времеви интервал в сравнение с началото на действие на причините. Именно на тази основа повечето изследователи смятат причинната връзка за връзка, изразяваща времевата асиметрия в последователността на изменящите се и развиващите се процеси¹⁸.

Времевата връзка на условие и обусловено се реализира във формата на едновременност. Условието трябва да са налице за една или друга верига от събития, които вече съществуват, като при това в реалната действителност на фона на сложно преплитащата се система от взаимодействия в хода на развитието на определяното събитие могат да се включват нови условия, нови фактори: но за този етап на развитие, когато стават необходими, те са също така едновременни с „фрагмента” от обусловеното.

И накрая, различна е посоката на действие на причината и на условието: причината е насочена към следствието, условието – към причинно-следствената връзка в цялост, тъй като осигурява нейната реализация. Тази насоченост може схематично да бъде представена по следния начин:

Разбира се, че обусловени могат да бъдат не само причинно-следствените, но и други видове връзки. Но в другите случаи не възниква въпросът за синонимичност, както е в случая с причинно-следствената връзка. По-нататък, както по-горе вече беше казано, отношението на структурата на причината и структурата на следствието в конкретната причин-

на връзка се подчинява на принципа на изоморфизъм в този смисъл, че следствието отразява, възприема структурата на своята причина. Структурата на условието и обусловеното е по-многопланова. Тук може да има и отношения на изоморфизъм, хомоморфизъм и други видове съответствие (а в ред случаи и несъответствие).

На причинно-следствената връзка е свойствено качеството производителност, пораждаше. Тези особености не са присъщи на условието и обусловеното. Това обаче не изключва един обект или система от обекти, проявяващи се в качеството на „условие”, в друга верига от събития да бъдат пораждащи фактори, но това е вече друг фрагмент на взаимовръзка и друго качество на обекта.

В съответствие с казаното можем да дадем обобщаващо определение на категориите „условие и обусловено”. Дадените категории представляват интегрално отражение на доста общите форми на зависимост между взаимно свързаните процеси, обхващащи детерминацията, взаимодействието, причинните и друг вид връзки. Същността на това интегративно отражение се заключава в следното: **условието включва само това множество качествено различни фактори, които, образувайки цялостна система, осигуряват възникването, съществуването и изменението на конкретните явления и процеси в заобикалящата ни обективен свят, определяйки и ограничавайки по този начин сферата на тяхното съществуване.**

Разграничаването на категорията „условие” от категорията „причина” не означава тяхното противопоставяне. Всички категории, изразяващи обективната универсална връзка на явленията и процесите, имат освен различия също така и общи черти. Но всяка двойка категории отразява също така аспекта на качествена диференцираност, на невъзможност да бъде сведена до други. Именно това искахме да покажем, изследвайки съдържателните аспекти на категорията „условие”. Предложеното уточнение има важно значение не само в границите на разсъжденията върху категориалната схема на понятийния апарат на философията, макар че този момент в епохата на интеграция и взаимодействие между методите на науките е извънредно важен.

Разграничаването на съдържанието и гносеологичните функции на категориите „обусловеност” и „причинност” има по-широко методологическо и практическо значение в изследването на социалните процеси, в разработването на дългосрочни планове и програми.

Адрес за контакти
Гл.ас. Иво Стамболийски
ВСУ “Черноризец Храбър”
e-mail: stamboliyski@ Rambler.ru

¹⁸ Вж. Аскин, Я. Ф. Философский детерминизм и научное познание. М., 1977, с. 54; вж. също така Иванова, К. И. Принцип причинности в системе принципов научного познания. Ташкент, 1974, с. 32–34.